

PODRÓŻNIK

Cichorium intybus

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy. Kategoryzacje. Rodzaje. Kompleksy. Przemiany. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Czas i sposób zbioru. Świecenie. Zastosowania praktyczne, magiczne, lecznicze. Wrózby. Symbolika. **Bibliografia.**

Rosnący przy drodze *podróżnik* o błękitnych kwiatach to w tradycji ludowej ziele kojarzone ze św. Piotrem, a ze względu na miejsce rośnięcia – z Drogą Krzyżową. Wedle wierzeń *podróżnik* jest panną przeklętą i wygnaną z domu lub kobietą oczekującą na kogoś przy drodze. Wierzą, że jeśli ziele to jest w domu, zapewnia zadowolenie przybywającym do tego domu podróżnym. *Podróżnik* uważano za roślinę niebezpieczną. Wierzą, że zbierająca go czarownica odbiera krowom mleko. Według Lasowiaków miał przynosić do domu kłopot. Przypisywano mu właściwości lecznicze i stosowano go na rany, choroby pokarmowe, krzywicę (za sprawą sztywnych łodyg) oraz różnego rodzaju bóle.

Według wierzeń europejskich cykorii [= *podróżnik*] zawdzięcza swoje magiczne właściwości błękitnym kwiatom. Symbolizuje skromność. Sądzono, że czyni człowieka niewidzialnym, otwiera wszystkie zamki, pozwala przewidzieć przyszłość. Natarcie się jej sokiem miało sprawić, że człowiek mógł wystarać się o przysługi od wielkich osób De Vries Dic 96, podob. Wört Hoff 1/227–230, por. Wat Dic 65. Pochodzenie cykorii stało się tematem wielu opowieści wierzeniowych. Według jednej z nich dwie siostry szły naprzeciwko matki, ale starszej droga wydała się za daleka. Postanowiła poczekać na matkę, a młodsza siostra poszła dalej. Zniechęcona długim oczekiwaniem starsza siostra rzekła: *Chciałabym zaraz zostać podróżnikiem*. Życzenie jej spełniło się, została zamieniona w *podróżnik* i dotąd czeka przy drodze na siostrę, która by ją wybawiła, a ponieważ przed wyrzeczeniem powyższych słów obróciła się do słońca, teraz musi się za nim obracać ZWAK 1882/243. Cykorię stosowano jako lek na chorą wątrobę, w tym żółtaczkę. Używano jako kosmetyku poprawiającego wygląd skóry i jędrność piersi. Z jej korzenia przyrządzano kawę, nasion używano do sporządzania napojów miłosnych Wat Dic 65.

Według ukraińskiej legendy za pomocą łodygi cykorii św. Piotr odganiał muchy i żuczki od kłosów zboża. W miejscu, gdzie rzucił *batog*, roślina przyjęła się, a muchy i żuczki od tej pory omijają cykorię, zwaną *petriw batih* (piotrowy batog) War Rus 71. Związek rośliny ze św. Piotrem objaśnia się także w inny sposób – cykorii rośnie na miejscach odkrytych, gdzie w słoneczne, upalne dni pojawia się mgła, ludzie mówią wówczas: *Petro wiwci pase* (Piotr woły pasie) Żajw Ukr 448. Dla porównania, Ukraińcy z Chełmszczyzny trzymali *podróżnik* w chacie podczas epidemii, bo wierzyli, że choroba – przechodząc koło chaty – chce ją nawiedzić i mówi: *Perenoczuj mene, podorożnoju!* [Przenocuj mnie, podróżną!]; roślina odpowiada: *Ne możu perenoczuwaty, bo ja sam podorożnyj* [Nie mogę przenocować, bo ja sam podróżny.]. Usłyszawszy to, choroba miała iść dalej, nie wstępując już do tej chaty K 34 Cheł 185.

* * *

≡ Powszechna w polszczyźnie ludowej nazwa *podróżnik* jest formacją odprzymiotnikową od *podróżny* ‘przydrożny’, ten zaś od wyrażenia przyimkowego *po drodze* ‘przy drodze’ Kreja 1995, s. 331. Etymologiczne znaczenie nazwy to ‘roślina rosnąca przy drodze’. Nazwa występuje także w postaci *przydróżnik* Wiet SPog 144, *dróżnik* SGP PAN 6/332, *podróżec* Rost Słow 211, *podróżek* Szym SDom 5/780; w rodzaju żeńskim: *podróżniczka* Maj Słow 2/205, zapewne dlatego, że kojarzono P. z kobietą. Na miejsce rośnięcia P. wskazuje także nazwa *miedzchnik* Sych SGKasz 3/157, pochodna od słowa *miedza*, oraz nazwa *granicznik* Pelc Lub 129 informująca, że *podróżnik* rośnie na granicy.

Rzadziej występująca w polszczyźnie ludowej botaniczna nazwa *cykoria* SGP PAN 4/588 jest pożyczką z łacińskiej nazwy rośliny – *cichorium*, wywodzonej z grec. *kío* ‘iść’ i *choros* ‘pole’ Rej Poch 50, która sugeruje, że roślina porusza się po drodze. Miejsce rośnięcia P. stało się także podstawą metaforycznej nazwy *stacje: Stacje się mówi, bo to stoi na twardy taki łądydze i tak chodzi przy drodze, takimi skupiskami jak stacje* Pelc SGLub 5/427. Inna nazwa – *Pana Jezusa rany* Szot Sek 140 – powstała przez skojarzenie drogi, przy której rośnie *podróżnik*, z Drogą Krzyżową.

Bardzo częste w polszczyźnie ludowej są nazwy porównujące łądygi P. do bata Mel ES 1/151 – gdy macha się nimi, świszcza jak bat Żajw Ukr 448: *batożki św. Piotra, bicz św. Piotra, Piotrowe batogi* Pal Roś 76, *Pietrów bicz* Brzus Wieprz 14, *bicz boży* Szot Sek 140, *batogi św. Jana* ZWAK 1882/243.

Dla rośliny zanotowano także nazwy o niejasnej podstawie onomazjologicznej: *języczek gęsi* Spól Naz 14, *ostrzewka, lwi ząb, popia rurka, trzmiel, utwar* Maj Słow 2/205–206, *grab, grabinka* Fisch Roś 361, zob. też *blejwas* JP 2011/41–44.

↑ W polskiej tradycji ludowej P. kategoryzowany jest jako → *ziele*, → *zioło*, zob. zastosowania lecznicze; → *kwiat* Pelc SGLub 5/427, por. nazwy: *świętojański kwiat, siwe kwiatki* Pal Roś 76.

↓ Wśród okazów P. wyróżniano *samce* i *samice* – czarownice miały zżynać na miedzy *samice*, by odebrać mleko krowom Dwor Maz 118.

✚ P. z uwagi na łądygi przypominające batogi jest wiązany ze św. Piotrem, który w kulturze ludowej ukazywany jest jako osoba gniewliwa i porywcza Bielak 2014, s. 190, roślinę zwie się: *batożki św. Piotra, bicz św. Piotra* Pal Roś 76, także *korzeń św. Piotra* JP 2004/118.

Ze względu na czas kwitnienia wiąże się P. także ze św. Janem i sobótką: *batogi św. Jana* ZWAK 1882/243, *świętojański kwiat, świętojańskie ziele* Pal Roś 76.

P. to także ziele czarownic SGP PAN/K.

▣ Wierzono, że rosnący przy drodze P. to osoba przeklęta i wygnana z domu Rost Prow 21, panna w ciąży wygnana przez rodziców Red. wsch. Polska 2010 (materiały od E. Pirożnikow), siostra czekająca przy drodze na brata Kal Brock 185, kobieta czekająca na kogoś przy drodze Rost Prow 21. Wierzenia te zostały utrwalone w nazwach rośliny: *przeklęta panna* Rost Prow 21, *siostrzyczka* Kal Brock 185, *królowna* Rost Symb 1/339, *jadwiżka* (zdrob. od *Jadwiga*) Zar SSioł 47, *czekanka, czekana* Rost Symb 1/339.

⊛ ★ Silnie utrwaloną cechą P. są *niebieskie* Pelc SGLub 5/427, *błękitne, siwe, modre* kwiaty, por. nazwy: *podróżnik błękitny* Pelc Lub 138, *siwe kwiatki* Pal Roś 76,

modri mlęcz Sych SGKasz 3/98, podob. SGP PAN/K. *Jak to zakwitnie, ta cykoria, to niebiesciutko przy drogach, pięknie to wygląda* Pelc SGLub 5/112. Wygląd P. stał się zapewne jednym z powodów wiązania go z kobietą, zob. przemiany.

Charakterystyczną cechą wyglądu P., która znalazła odzwierciedlenie w licznych nazwach synonimicznych, są łodygi, postrzegane jako podobne do bąta, por. nazwy. W opowieści wierzeniowej kobieta, której czarownica podmieniła dziecko, *jak weźmie podróżnika [Cichorium intybus], jak zacznie śmachać [= smagać] po tyłku* dziecko czarownicy Dwor WMaz 46.

○ P. Przypisywano P. właściwości lecznicze. Z uwagi na sztywne łodygi Pelc SGLub 5/112 miał leczyć krzywicę i zapewniać *twardy kręgosłup*, na co wskazuje nazwa **twardostój** Czyż Rzesz 90, Pał Roś 76, Fisch Roś 361.

W tekście zamówienia nazwa *podróżnik* została wykorzystana metaforycznie jako sugerująca właściwości ochronne rośliny: *Idź ty, chorobu, dalej, bo jo podróżnik tu pirszy wloz!* Kot San 44.

W łodygach P. znajduje się mleczny sok, co zostało odzwierciedlone w synonimicznych nazwach rośliny: **mlecz**, **mlecz polny** Rog Wag 289 i stało się zapewne przyczyną wiązania P. z mlecznością krów. W magii szczególnie cenne miały być środki kwiatów, czyli *korony*, czarownica miała je wyjmować, aby tym sposobem zabierać mleko i miód K 42 Maz 378.

Lasowiaci wierzyli, że nie należy przynosić P. do domu, bo może on przynieść zmartwienie, stąd rzadka synonimiczna nazwa rośliny **kłopot** Pał Las 143.

△ Miejsce rośnięcia P. – przy drogach, na miedzach, granicach, utrwalone w nazwach, jest bardzo istotnym aspektem w kulturowej charakterystyce rośliny, zob. przemiany. Umieszczenie przy drodze przywołuje skojarzenia z przestrzenią graniczną, między światem swoim i obcym, co przełożyło się na dwojaki wartościowanie P. – jako rośliny leczniczej i zarazem niebezpiecznej, stosowanej przez zwykłych ludzi, ale też przez czarownice. O miejscu rośnięcia P. dziko w polu mówią nazwy dwuczłonowe: **podróżnik polny** Bań Ziół 31, **cukoria polna** Mac ChDobrz 45, **mlecz polny** Rog Wag 289, **dziko cuk'eria** Mac ChDobrz 45, **cykoria płonna** (dzika) Pał Roś 76.

∞ Czas i sposób zbioru. Wedle przekonań czarownice zbierają P. do praktyk magicznych o północy Dwor Maz 119, zżynając ziele sierpem Dwor Maz 118 – zapewne ze względu na twarde łodygi.

◆ W pow. samborskim (woj. lwowski) P. święcono w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII) Fisch Roś 362.

♣ Zastosowania praktyczne. P. (cykoria) należy do roślin jadalnych, stąd dawne nazwy synonimiczne: **pszenica drożna** Maj Słow 2/205, **szczyrbak** Udż Med 98 (*szczyrbak* to także nazwa wiosennej potrawy); **sałata zimowa**, **sałata podróżnikowa** i **sałata kędzierzasta** Maj Słow 2/205.

Sproszkowany, dość gorzki korzeń dodawano do kawy SGP PAN 4/588; z dodatkiem cynamonu, goździków, cykorii, octu spirytusowego i cukru przyrządzano miód pitny Wiśla 1893/364.

♣ Zastosowania magiczne. P. wiązano z mlecznością krów. Według dawnych wierzeń, aby odebrać mleko, czarownice chodziły po drogach polnych i miedzach i zżynały sierpem P., szukając specjalnie *samic* i wymawiając formułę: *Biorę pożytek, ale nie wsytek* Dwor Maz 118, podob. Święt Nadr 523; o północy zbierały P. i *dziarno* [= żwir] lub ziemię z krowich śladów. Ziele i ziemię gotowały, a wywar cedziły przez *cedziłko* czy *cedzidełko*, za pomocą którego mogły zabrać mleko od kogo chciały Dwor Maz 119. Sądzono, że aby odebrać mleko i miód, „czarownica truła i psuła kwiecie i trawę na łące i z cykorii polnej (o błękitnym kwiatku) wyjmowała sam srodek z kwiecica, czyli koronę” K 42 Maz 378.

Aby ochronić się przed czarownicami, należało pójść w nocy za czarownicą zżynającą P. i gdy ona mówiła: *Biorę pożytek, ale nie wsytek*, odpowiadać: *A ja, niestatek, biore ostatek* lub: *A ja wsytek, a ja wsytek* bądź iść w nocy na pierwszą lepszą miedzę i zrywając P., mówić: *Jeden tobie, drugi sobie*, a zerwane pędy wkładać do kieszeni Dwor Maz 119. Według opowieści, gdy jeden chłop zobaczył babę, która zbierała P., mówiąc: *Biorę pożytek, ale nie wsytek*, zrobił jak ona i rzekł: *A ja nie w statek biore ostatek*. Od tej pory w stodole pełno było mleka, które płynęło z uzdy koni. Chłop poszedł w to samo miejsce, aby odczynić czary – machał *uzdecko po podrózniku, ale na odywrot, z lewej renki* . . . *No i odcarował* Dwor Maz 118–119.

Aby odstraszyć czarownice, zatykano w strzechę P. Dwor Maz 120. Aby chronić się przed *ma m u n a m i*, kadzano P. Peł Dem 147.

Aby zabezpieczyć się przed chorobą na cały rok, należało włożyć w dniu św. Szczepana (26 XII) za belkę (*tragarz*) kilka gałązek z P., na miejsce starych, które tam tkwiły od zeszłego roku; zmiana powinna nastąpić bezzwłocznie, żeby choroba nie zajęła opróżnionego miejsca. Podczas tego zabiegu należało wygłaszać formułę: *Idź ty, chorobo, dalej, bo ja podróznik tu pirszy włoż!* Kot San 44.

Przed epidemiami miał strzec P. włożony za belkę pułapu lub ścianę K 34 Cheł 185.

Aby każdy podróznik, który wejdzie do domu, był zadowolony, trzymano w domu poświecony P. Pal Roś 77.

♣ Zastosowania lecznicze. Na świeże rany przykładano listki P., rozarte w palcach Plesz Międz 127, Szot Sek 140, tłuczone kwiatki Ziemia 1933/100; omywano rany naparem z P. Szot Sek 140. Oparzenia przemywano odwarem z P. Udz Med 234. Z tymi zastosowaniami ziela wiąże się synonimiczna nazwa *skołojrza* Maj Słow 2/205 – od *skołojrzy* ‘szybko dojrzewający’ Brüc SE 495, por. czes. *skorocel* ‘rychło gojący’ Rost Symb 1/305, → babka.

Przy urazach pito napar z P. Pal Roś 76, stąd zapewne nazwa *uraźnik* Pal Roś 76. Przy podźwignięciu, poderwaniu, *poruszeniu macicy* pito zmiążdżone korzenie dzikiej cykorii wymoczone w wódce Wisła 1893/745; napar z P. zwanego z uwagi na te zastosowania *poderwańcem*, *zruszeńcem*, *poruszeńcem męskim* Pal Roś 76. Nazwa *poruszeniec męski* sugeruje, że roślina przeznaczona była dla mężczyzn.

Na choroby pokarmowe Pal Roś 76, poprawę apetytu Pal Las 143 i trawienia Bań Zioł 31 pito napar z P. Biegunkę leczono P. Pal Zer 65, podob. Bań Zioł 31. Przeciwczerwonce stosowano nalewkę z korzeni cykorii i biedrzeńca Lud 1931/47. Na bezkwaśność żołądka brano wywar z korzenia Szot Sek 140. Aby spowodować wymioty, stosowano wywary z P. Wit Baj 276.

Krzywicę leczono P. Pal Roś 76, robiono kąpiele z P., macierzanki i pokrzywy Haj Lecz 146. Aby dziecko było *twarde w krzyżach* i wcześniej wstawało [= zaczęło chodzić], kapano je w P. zwanym *twardostojem*, dodawano wywar z P. do kąpiele dziecka Czyż Rzesz 91. Na wzmocnienie pito napar z P. Szot Sek 140, podob. Wiet SPog 144.

Cierpiących na suchoty kapano w gotowanym P. K 45 Gór 502, Mor Myt 26, Fisch Roś 361, w odwarze z P. Rob Med 31; dawano odwar do picia Udz Med 98; zapewne z powodu tych zastosowań zwano P. **suchotnikiem** K 45 Gór 502, Mor Myt 26, Karł SGP 5/259.

Przy przeziębieniu pito napar z suchego P. Szot Sek 140; przeciw katarowi stosowano na czczo P. posiekany i gotowany we wrzącej wodzie Fisch Roś 361.

Na *boleści w sobie* pito pół szklanki ciemnej herbaty z P. Czyż Rzesz 90, podob.: Pal Las 143, Fisch Roś 361, korzonki P. moczone w spirytusie razem z liśćmi i korzeniami biedrzeńca Lud 1931/47. Przy bólach żołądka i wątroby używano naparu z suszonego P. Szot Sek 140, P. i dziurawca Tyl Med 118.

Na *dolegliwości kobiece* Fisch Roś 361, *krwawienia kobiece* Pelc SGLub 5/112 stosowano P.; także do spowodowania poronienia (*spędzenia płodu*) K 17 Lub 160, Udz Med 54.

♣ Kwiatków P. używali „pastuszkowie w polu, dziewczęta i chłopcy do wróżenia. Chłopiec obiera jeden kwiatusek, dziewczynka drugi i rzucają oba do mrowiska: czyj kwiatek poczerwienieje wcześniej, to tej osoby uczucia są żywsze” Fisch Roś 362.

✠ Rosnący przy drodze, a więc w przestrzeni granicznej P. w wierzeniach jest wiązany z kimś przeklętym lub oczekującym na coś, zob. przemiany.

BIBLIOGRAFIA: Bielak Agata, *Językowo-kulturowy obraz świętych w polskiej tradycji ludowej*. Praca doktorska napisana w Instytucie Filologii Polskiej UMCS, Lublin 2014; De Vries Dic 96; K 34 Cheł 185; Kolesova Valerija B., *Leksika i simbolika slawjanskoj narodnoj botaniki. Etnolingwističeskij aspekt*, Moskva 2009, s. 229–234; Kreja Bogusław, *Drobiazgi słowotwórcze. Podróżnik ‘cykoria’ czyli roślina przydrożna*, „Język Polski” 1995, R. 75, s. 330–331; Paćławska Ewa, *Językowo-kulturowy obraz ziół w polskiej tradycji ludowej*. Praca doktorska napisana w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2011; Waniakowa Jadwiga, *Błajwas // blejwas – zagadkowa roślina lecznicza*, „Język Polski” 2011, R. 91, s. 41–44; War Rus 71; Wat Dic 65; Wört Hoff 1/227–230; Żajw Ukr 448.

→ BABKA, KWIAT, ZIELE, ZIOŁO.

Ewa Hrycyna